

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”**

ЗАБЗАЛЮК ДМИТРО ЄВГЕНОВИЧ

УДК 94(477):356.363 “19”

**ДУШПАСТИРСЬКА СЛУЖБА
УКРАЇНСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМАЦІЙ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Львів – 2007

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Науковий керівник – доктор історичних наук, професор
Кондратюк Володимир Олександрович,
професор кафедри філософії та
політології Львівського державного
університету внутрішніх справ

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Голубко Віктор Євстахович,
професор кафедри історичного
краєзнавства Львівського Національного
університету імені Івана Франка;

кандидат історичних наук,
Шкраб'юк Петро Васильович,
старший науковий співробітник
відділу нової історії Інституту
українознавства
імені І. Крип'якевича НАН України

Провідна установа: Інститут історії України НАН України

Захист відбудеться “__” _____ 2007 р. о ____ год. на
засіданні Спеціалізованої вченої ради К 35.052.15 у Національному
університеті „Львівська політехніка” Міністерства освіти і науки
України за адресою: 79013, Львів, вул. С. Бандери, 12, корп. 4, ауд. 204.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного
університету „Львівська політехніка” Міністерства освіти і науки
України за адресою: 79013, Львів, вул. Професорська, 1.

Автореферат розісланий “__” _____ 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук, доцент

В.І. Гусєв

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми визначається необхідністю дослідити організацію та діяльність душпастирської служби в українських військових формаціях першої половини ХХ ст. Відомо, що впродовж десятиліть радянська історіографія розглядала всі державні утворення в Україні періоду національно-визвольних змагань за незалежність 1917–1921 рр. та їхні збройні сили, а також національні військові формування в добу Другої світової війни, як “буржуазно-націоналістичні” та “антинародні”. Військове духовенство розглядалося з позиції державно-церковних відносин, які комуністична ідеологія радянського режиму визначала як “реакційний” клас, власне, як і всіх священнослужителів.

Досліджувана проблема має не лише науково-пізнавальний інтерес, але й практичну значимість, коли йдеться про використання набутого досвіду у процесах реформування Збройних сил України на сучасному етапі. Насамперед, варто уваги такий її аспект, як співвідношення християнських моральних цінностей з обов’язками, які покладаються на воїна, зобов’язаного силовими методами відстоювати суверенітет своєї країни, її національні інтереси. Власне душпастирська служба покликана формувати здоровий морально-психологічний клімат у військових колективах.

Необхідність глибокого вивчення проблеми зумовлено низкою обставин. По-перше, досягнення незалежності України спричинило стрімкий інтерес суспільства до минулого й, насамперед, до визвольної боротьби українського народу, відтак збройних сил державних утворень 1917–1921 рр. і Другої світової війни. По-друге, зміна державно-політичного статусу України 1991 р. спричинила докорінну зміну церковно-державних відносин, зокрема відродження українських Автокефальної православної та Греко-католицької церков, бурхливе зростання громадського інтересу до релігії, ролі Церкви в суспільстві та його складової – армії.

Проблема історії військового духовенства українських збройних формацій привертає увагу ще й тому, що, незважаючи на значну активізацію досліджень військової історії в сучасній Україні, досі не створено цілісної картини життєдіяльності капеланства армій національних державних утворень ХХ ст.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукових програм Львівського державного університету внутрішніх справ.

Мета дослідження – відтворити на основі джерелознавчого аналізу архівних документів, науково-історичних і мемуарно-аналітичних праць цілісну картину становлення і розвитку служби військового духовенства українських збройних формувань першої половини ХХ століття. Цій меті підпорядковані **завдання:**

– проаналізувати стан наукового опрацювання проблеми та джерельну базу

дослідження;

- дослідити досвід формування українського військового священицтва в перших національних частинах XIX ст. і в Легіоні Українських Січових Стрільців у складі австрійської армії в роки Першої світової війни 1914–1918 рр.;

- відтворити організацію, структуру і діяльність православного військового духовенства козацького війська, Збройних сил Центральної Ради, Української Держави, Української Народної Республіки в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.;

- дослідити й охарактеризувати військовий і правовий статус польового духівництва Галицької армії Західно-Української Народної Республіки, проаналізувати його організацію і структуру, форми і методи діяльності, стосунки з православними священиками Армії УНР;

- показати організацію забезпечення релігійних потреб вояків українських формацій Другої світової війни, особливості діяльності капеланів Української Повстанської Армії (УПА).

Об’єкт дисертаційного дослідження – душпастирська служба українських військових формацій першої половини XX століття.

Предмет дослідження – організація, структура духовенства і діяльність капеланів українських національних формувань періодів Першої і Другої світових воєн, Збройних сил України доби національної революції 1917-1920 рр., а також Української повстанської армії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють першу половину XX століття, а також почасти попередні періоди, що стосуються українських військових традицій душпастирської військової служби, що є необхідним для з’ясування останньої.

Географічні межі дослідження в основному охоплюють територію українських державних утворень, які існували в досліджуваній період. Поряд із тим, автор вважає за необхідне в окремих випадках розширити рамки дослідження, щоб вивчити проблематику в російській та австрійській арміях і в таборах інтернованих українських частин у Польщі, Чехословаччині та Італії.

Методологічна основа дослідження – принципи об’єктивізму, позаконфесійності, історизму. При розв’язанні поставлених наукових завдань застосовано методи аналізу й синтезу, описовий, структурно-хронологічний, систематизації та узагальнення.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що це перше в українській історіографії комплексне узагальнення зародження і розвитку, форм і методів діяльності українського військового духовенства збройних формацій національних державних утворень першої половини XX століття та УПА. На основі введення в науковий обіг невідомих і маловідомих документів і матеріалів авторові вдалося дослідити організацію і роль душпастирської служби військових формацій доби Визвольних змагань 1917–1921 рр., відтворити біографи

не лише керівників служби, але й середньої ланки капеланів різних армій, прослідкувати закономірності впливу церковно-державних відносин на організацію армійського священицтва, а також стосунки між греко-католицькими і православними капеланами об'єднаних українських армій. На основі аналізу організації і ролі служби капеланів військових формацій першої половини ХХ ст. сформульовано принципові висновки щодо впровадження аналогічної служби в Збройних силах України.

Практичне значення добутих результатів. Фактографічний матеріал, висновки та узагальнення дисертації можуть бути використані при вивченні історії Збройних сил України та національно-визвольної боротьби українського народу за незалежність у першій половині ХХ століття, а також при написанні праць з новітньої історії України, підготовці лекцій і спецкурсів у вищих військових навчальних закладах. Значну вартість вони матимуть також у виховній роботі серед військовослужбовців Збройних сил України, підрозділах Міністерства внутрішніх сил України.

Особистий внесок здобувача полягає у тому, що досліджено значну кількість архівних документів, які вперше впроваджуються в науковий обіг. Виявлено і використано матеріали історико-мемуарної літератури і преси в діаспорі. Все це дозволило авторові відтворити невідомі сторінки з історії Української Церкви і українського війська ХХ ст.

Апробація роботи. Основні положення дисертації апробовано в доповідях і виступах на науково-теоретичних конференціях професорсько-викладацького складу Військового інституту ім. П.Сагайдачного, Інституту гуманітарних і соціальних наук національного університету „Львівська Політехніка”, двох науково-теоретичних конференціях: „Збройні сили України: історія і сучасність” (Львів, 2006), Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи” (Львів, 2007). Основні положення дослідження висвітлено у 4 фахових публікаціях.

Структура дисертації. Дослідження складається із вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (354 позиції), обсяг основного тексту – 158 стор., всього – 182 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні рамки, мету, завдання і методологію дослідження, сформульовано наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

У **першому розділі “Історіографія та джерельна база дослідження”** розглянуто ступінь наукової розробки теми та проаналізовано джерельну базу.

Проблеми організації та діяльності військового духовенства доби Першої світової та громадянської війн частково порушували радянські російські історики, традиційно

відзначаючи “реакційну” роль армійського священицтва як чинника самодержавного режиму та учасників антирадянських збройних формувань 1917–1921 рр.¹

Історики радянської України, які написали низку праць з історії боротьби за утвердження радянської влади на українських землях, взагалі не порушували проблеми військового будівництва в українських державних утвореннях у добу визвольних змагань, відтак і діяльності капеланів. Багатотисячні українські армії трактовано як аморфні буржуазно-націоналістичні формування, а повстанські полки і дивізії як “куркульські банди”².

Ситуація дещо змінилася в працях, присвячених українським збройним формуванням у роки Другої світової війни, в яких за прикладом військових формацій доби Української революції утворювалася служба капеланів за участю Греко-католицької церкви в Галичині і Православної церкви на Волині. Тенденційно препаруючи факти, шляхом відвертої фальсифікації С.Даниленко, К. Дмитрук, В. Добричев, В. Беляєв, В.Масловський, Я.Галан та інші намагалися показати капеланів української добровольчої дивізії “Галичина”, Повстанської армії як “мерзенних” ворогів “Країни Рад” та свого народу³. Отже, існування і діяльність військового духовенства в українських збройних формуваннях першої половини ХХ ст. у радянській історіографії розглядалися під призмою ставлення тоталітарного режиму до національно-визвольної боротьби в Україні та Церкви як потужного противника комуністичної ідеології.

У добу незалежності України історіографія збагатилася багатьма науковими працями В.Голубка, В.Довбні, М.Кравчука, А.Кентія, В.Литвина, Ю.Павленка, О.Рєєнта, І.Срібняка, Я.Тинченка, Б.Якимовича, які відтворюють невідомі сторінки нашої минувшини⁴. Але, досліджуючи військове будівництво та діяльність збройних сил, сучасні історики поза межами аналізу залишають організацію, структуру, форми і методи діяльності військового духовенства.

Лише в останні роки з’явилися наукові праці, які присвячені організації і діяльності

¹ Кандидов В. Религия в царской армии. – Москва, 1929; Церковный фронт в годы Мировой войны. – Москва, 1929; Новиков В. Армия и Церковь. – Новосибирск, 1991; Сидоров Д. Родина и религия. – Москва, 1963; Суглобов Г. Союз креста и меча / Церковь и война. – Москва, 1969.

² Лихолат А. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922). – Москва, 1954; Кондуфор Ю. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. – Київ, 1973; Супруненко М. Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине – Москва, 1966.

³ Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. – Київ, 1972; Дмитрук К. Безбатченки. – Львів, 1972; Приречені. – Львів, 1981; Добричев В. У тіні святого Юра. – Львів, 1970; Беляєв В. Я звинувачую? – Київ, 1980; Беляєв В.П., Рудницький С.М. Под чужими знаменами. – Москва, 1954; Масловський В. Дорога в безодню. – Львів, 1978; 3 ким і проти кого воювали українські націоналісти в роки Другої світової війни. – Москва, 1999; Галан Я. З хрестом чи з ножем // Вільна Україна. – 1945. – 8 квітня; Правда про унію. Документи і матеріали. – Львів, 1981.

⁴ Голубко В. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918. – Львів, 1997; Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 років. – Київ, 2002; Кравчук М. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр. – Івано-Франківськ, 1997; Кентій А. Українська Повстанська Армія 1944–1945 рр. – Київ, 1999 та ін.

військових священиків. Б.Андрусишин, В.Ульяновський лише констатують існування інституту військового духовенства в арміях УНР і Гетьманату. Окремі аспекти проблеми висвітлюють В.Борщевич, В.Марчук, М.Литвин⁵. Зокрема, надзвичайну цінність щодо розбудови і діяльності військового духовенства в добу визвольних змагань містять праці з історії Галицької армії М.Литвина і В.Футулуйчука. Вони відзначають, що, на відміну від збройних формацій Наддніпрянщини, військовий міністр Д.Вітовський своїми наказами впровадив чітку організаційну структуру і компетенцію польового духовенства УГА. Були призначені Начальний Духівник армії, капелани корпусів, бригад, полків, визначено їх військовий, церковний і правовий статуси⁶. На базі дослідження документів державних і церковних архівів В.Борщевич відтворив життя і діяльність православного військового духовенства Армії УНР, Гетьманату й УПА.

Значний внесок у дослідження окремих аспектів проблеми зробили історики діаспори. Серед них передусім заслуговує на увагу праця колишнього капелана о. І.Лебедовича “Полеві духовники Української Галицької армії”. Важливу інформацію щодо цього містить і книга Л.Шанковського “Українська Галицька Армія”. Серед наукових праць, присвячених організації та діяльності служби капеланів у Армії УНР і Гетьманату, відзначимо історико-мемуарні нариси отців П.Пашевського, П.Білона, публікації перемиського дослідника О.Колянчука⁷, а також студії діаспорних істориків В.Вериги, Р.Колісника, о. І.Нагаєвського, М.Небелюка та П.Содоля⁸.

Привертають увагу й праці польських істориків, передусім З.Карпуся, а також М.Клімецького, який, аналізуючи структуру Галицької армії, відзначив добре організовану службу польових духовників⁹.

Джерельна база дослідження. Визначний історіограф доби визвольних змагань Л.Шанковський постійно підкреслював велику наукову вартість архівних документів для дослідження літопису Українського війська. Відтак дисертантом опрацьовано чимало фондів, насамперед Центрального державного архіву вищих органів влади та управління

⁵ Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917–1919 рр. – Київ, 1996; Рєєнт О. Павло Скоропадський. – Київ, 2003; Срібняк І. Обеззброєна але не скорена. Інтернована Армія УНР в таборах Польщі і Румунії (1921–1924). – Київ; Філадельфія, 1997; Якимович Б. Збройні Сили України. Нарис історії. – Львів, 1996.

⁶ Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Львів, 1998; Футулуйчук В. Українська Галицька Армія: військово-патріотичне виховання та вишкіл (1918–1920). – Львів; Донецьк, 2000.

⁷ Лебедович І., о. Полеві духовники Української Галицької Армії. – Вінніпег, 1963; Шанковський Л. Українська Галицька Армія: Воєнно-історична студія. – Львів, 1999; Пашевський П., о. Із моїх спогадів про „Зимовий похід Армії УНР (6.XII.1919–6.V.1920) // Шлях. – 1938. – Ч. 9; Білон П., о. Спогади. В 2-х ч. – Пітсбург, 1952; Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі 1920–1939 рр. – Львів, 2000.

⁸ Верига В. Слідами батьків. – Львів, 2002; Під сонцем Італії. – Торонто; Париж; Нью-Йорк: Сідней, 1984; Колісник Р. Військова управа дивізії „Галичина”. – Торонто, 1990; Нагаєвський І., о. Історія української держави двадцятого століття. – Київ, 1994; Небелюк М. Під чужими прапорами. – Париж; Ліон, 1955; Содоль П. Українська Повстанська Армія. 1943–1949. Довідник. – Нью-Йорк, 1994.

⁹ Karpus Z. Jence i internowani rosyjscy i ukraińscy w Polsce w latach 1918–1924. – Toruń, 1991; Klimecki M. Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnia Galicję 1918–1919 r. – Warszawa, 1997.

України в Києві, найбільшу цінність з яких мають документи Празького архіву вивезені до Києва і Харкова 1948 р. Найбільшу цінність становлять документи фондів Міністерства ісповідань УНР (ф.1072), вищих органів влади та військових міністерств державних утворень в Україні у 1917–1919 рр. – Центральної Ради, Гетьманату, УНР (фф. 1115, 1074, 1077, 1078). У цьому ж архіві у фондах 1073, 2188, 3521 містяться документи з історії УГА. Там зберігаються також документи про капеланів Армії УНР в часи інтернування в Польщі та Румунії.

Щоправда, дуже мало архівних документів присвячено конкретній діяльності капеланів. Віднайдені документи свідчать, що у складі формувань УПА капеланів було мало – духовну опіку здійснювали священики у місцях дислокування повстанських частин.

У Центральному державному історичному архіві України у Львові зберігається чимало документів не лише легіону УСС, але й Галицької армії та Армії УНР. Особливо змістовними є особисті фонди українських військовиків С.Горука, Г.Коссака, П.Франка та ін.

Використано опубліковані збірники документів, зокрема “Українська Центральна Рада: Документи і матеріали”, “Симон Петлюра: Статті, листи, документи”, “Українська Галицька Армія: матеріали до історії”, “Накази Армії Української Держави” та ін. Опрацьовано вітчизняну релігійну та діаспорну періодику.

У другому розділі – “Українське священицтво національних частин австрійської армії ХІХ – поч. ХХ ст.” – йдеться про зародження українського військового духовенства в часи революції 1848 р. в Австрії, коли в Галичині й Північній Буковині утворилися національні збройні формування. Греко-католицька церква, як духовний провідник українства, спричинилася до руху за політичну самостійність краю, формування військових частин і взяла під душпастирську опіку перших українських вояків національної гвардії, загони селянської самооборони та Руських гірських стрільців. У роботі звернено увагу на заходи Руської Ради у цій площині, зокрема заклик брати активну участь у військовому будівництві та вступати капеланами до національних формувань, опублікований “Зорею Галицькою” до греко-католицьких священиків.

Після впровадження 1868 р. в Австрії обов’язкової військової повинності для всіх громадян імперії, зокрема українців, частка вихідців із Галичини й Буковини в армії була досить значною: у 19-ти піхотних і 5-ти гарматних полках вона перевищувала 50 відсотків. Деякі з них були майже цілком українськими. Відтак Галицька митрополія домоглася від Відня впровадження у полках штатних капеланів (фельдкуратів) і в дивізіях – деканів від Греко-католицької церкви.

У розділі проаналізовано організацію і діяльність духівників українських полків у бойових діях на російському, італійському та інших фронтах у 1914–1917 рр. Здебільшого

капелани знаходилися безпосередньо в середовищі вояків, надавали їм духовну опіку. Чимало з них потрапили у полон або загинули в боях.

Значну увагу приділено діяльності капеланів легіону Українських Січових Стрільців, який був сформований із добровольців Галичини й Буковини і діяв на російському фронті від початку до кінця бойових дій. Греко-католицька церква на чолі з митрополитом А.Шептицьким не лише підтримала ідею створення національного війська, але й брала активну участь у його формуванні. Першим польовим духівником легіону став 40-літній уродженець Яворова о. Андрій Пшепюрський, який закінчив Перемиську духовну семінарію та теологічний факультет Львівського університету. Він постійно діяв серед стрільцтва й своєю працею зміцнював морального-бойовий дух особового складу. Коли він став капеланом Кошу (запілля), брав активну участь у культурно-просвітній роботі. Восени 1915 р. капеланом польових куренів став о. Микола Їжак. На початку 1917 р. його замінив о. Ю. Фацієвич. Аналіз діяльності українських капеланів свідчить, що, на відміну від австрійських фельдкуратів, вони не обмежувалися релігійними справами, вважали своїм обов'язком втручатися у виховну роботу командирів, опікувати поранених. Саме вони вели облік полеглих, місць їхніх поховань. Ці списки публікувалися у львівській пресі. Останнім капеланом легіону був о. Анатоль Базилевич.

Митрополит А.Шептицький уважно стежив за діяльністю військових священиків на фронтах. У жовтні 1917 р. він відвідав Кіш і Вишкіл легіону УСС, освятив його прапор, переглянув стрілецьку дефіляду, освятив пам'ятник полеглим воякам.

Всі сучасники та історики надзвичайно високо оцінювали військові заслуги легіону УСС, а також їхній внесок у теорію і практику національно-визвольних змагань за самостійність України. Безперечна роль у цих досягненнях належить капеланам січовиків. Їхній фронтовий досвід і традиції були перейняті і широко застосовувалися польовими духівниками Галицької армії у 1918–1921 рр.

У третьому розділі – “Армійське духовенство Наддніпрянщини у визвольних змаганнях 1917–1921 рр.” – досліджено традиції військового православного священицтва від часів козацтва і Запорозької Січі, коли церква широко вкорінюється у військо, а гасло боротьби за православну віру було одним із головних у національно-визвольних війнах середини XVII ст. під проводом Богдана Хмельницького. Першими постійними духівниками українського війська були священики поселень реєстрових козацьких полків. Неодмінними умовами їхньої служби стали обов'язкова присяга, релігійні відправи виключно українською мовою. У периферійних полках Запорозької Січі капеланів могли обирати, але їх затверджувала Рада Кошу. Від 1760 р. козацька військова церква мала власний керівний орган – Духовне правління, яке відмовилося підпорядковуватися обер-священнику російської

армії у Малоросії. Козацькі полки у часи походів мали похідні церкви в полках пограниччя.

Після розгрому Запорозької Січі 1775 р. система церковної інституції була ліквідована й українські капелани залишені лише у п'ятьох реєстрових козацьких полках Лівобережної України. З початком війни з Наполеоном імператор Олександр I дав вказівку сформувати 15 кінно-козацьких полків. У їхньому штаті передбачено військових священиків православної церкви, які призначалися Москвою. Чотири з цих полків після походу на Париж передислоковано в район Чугуєва (проіснували до 1917 р.).

Система військового духовенства в російській армії суттєво удосконалювалася протягом XIX ст. Впроваджено посади обер-польових духовників армій, корпусів, яким підпорядковано полкових священиків. Для підготовки кадрів засновано армійську духовну семінарію. Вищим органом став Протопресвітер збройних сил, якому підпорядковано духовенство армії і флоту, військове священицтво в правах і статусі прирівняно до офіцерів і генералів. Його чисельність у 1914 р. досягла п'яти тисяч. Кожний полк мав храм і Святого покровителя; день солдатів починався і закінчувався молитвами, у кожній роті (батареї) облаштовано кімнати для моління. Солдатам видавалися кишенькові молитовники. Діяльність військового духовенства була скерована на підтримку морально-бойового духу особового складу. За даними 1912 р. у російській армії проходили службу 89% православних вояків. Військове відомство звертало особливу увагу на релігійне виховання у власних навчальних закладах: 28 кадетських, двох Морських корпусах та 19-ти військових училищах, де готувалися офіцери. Величезний інститут військового духовенства Російської імперії ліквідовано після більшовицького перевороту 1917 р. (декрет Леніна від 16 січня 1918 р.), коли церкву відділено від держави й розпочався її розгром.

Українське військове священицтво відродилося в період Української революції 1917–1921 рр. Цей процес був спочатку повільним і складним, оскільки лідери Центральної Ради, насамперед соціаліст В.Винниченко, були відвертими антиклерикалами; і церква як впливова складова суспільства не була задіяна в ході Української революції. Провідники України негативно ставилися до ідей створення власного регулярного війська, і лише агресія з боку більшовицької Росії змусила формувати національні частини. С.Петлюра, як один з керівників військового будівництва, наприкінці 1917 р. запровадив у полках капеланів, зокрема залучив о. П. Пащевського до створеного департаменту ісповідань. Саме тоді прийшли до війська національно свідомі українські священики – П.Білон, М.Матеюк, О.Маричів, В.Сукачів, які не лише опікувалися вояками, але й брали участь в житті церкви, домагалися створення автокефалії.

Інституція військового духовенства кардинально змінилася в період Гетьманату Української держави П.Скоропадського, який відновив систему за прикладом російської

армії, особистими наказами призначив Протопресвітера армії, дивізійних благочинних і полкових священиків (усього 48). Гетьман виступав за автокефалію Православної церкви України.

Із приходом до влади Директорії УНР восени 1918 р. корпус військових священиків було ліквідовано. Чимало з них приєдналося до військ Денікіна (де служило близько 1000 капеланів), до армій Врангеля (яка мала близько 500 капеланів) та Колчака. Зрештою, керівництво УНР зробило певні висновки з досвіду військового будівництва і при формуванні нової армії створило при Генштабі Головну управу військового духовенства. У січні 1919 р. вона взяла на облік 30 капеланів і оголосила їх на службі в Армії УНР. Головним священиком армії С.Петлюра призначив о. А. Матеюка. Майже все військове священицтво було від Православної церкви. Лише у корпусі полковника Є.Коновальця, в якому служило більшість галичан, поряд з православним протоієреєм О.Маричевим діяв греко-католицький капелан о. С.Гребенюк.

Проте служба військового духовенства в Армії УНР не мала законодавчих правових актів. Не було впроваджено штатів священицтва, їхнього статусу, у статуті не визначено обов'язки різних категорій. Становище радикально змінилося, коли Головну управу військового духовенства очолив протопресвітер о. П. Пашевський. Щоправда, його призначення співпало з початком Зимового походу у грудні 1919 р., тому діяти йому довелося в надзвичайно складних умовах. І лише після повернення з походу у травні 1920 р. та закінчення бойових дій в умовах інтернування у Польщі о. П. Пашевському вдалося створити чітку структуру армійського духовенства. Було оновлено Головну управу за рахунок досвідчених священиків. Капелани призначалися у дивізіях та окремих частинах, причому у кожному таборі був головний капелан. Вдалося виявити важливий архівний документ – протокол засідань З'їзду військового священицтва, який розглянув і розробив програму діяльності капеланів у ході розгортання релігійного життя у складних умовах перебування армії на чужині. Зусиллями капеланів у всіх таборах були облаштовані церкви, засновані церковні Братства. Військове духовенство провадило велику виховну роботу, підтримувало моральний дух вояків.

Постійне піклування про військових священиків здійснювали керівництво УНР та міністр віросповідань І.Огієнко. Їхніми зусиллями було добре внормовано церковне життя в таборах, організовано систему підготовки кадрів шляхом створення пастирських курсів та відрядженням козаків для навчання теології за кордон в університети Белграда, Загреба, Софії. Всі капелани за правовим станом і забезпеченням прирівняно до рангу підполковників. Після ліквідації таборів інтернованих частин та надання всім військовикам статусу політемігрантів, частина панотців православної церкви виїхала на Волинь, де

отримала приходи, дехто емігрував за океан. Проте, як свідчать документи і матеріали, всі вони продовжували діяльність на благо українському народу.

У четвертому розділі – “**Польове духовенство Галицької Армії**” – проаналізовано роль і діяльність греко-католицьких капеланів Галицької армії в роки українсько-польської 1918–1919 рр. та українсько-більшовицької 1919–1920 рр. воєн. Насамперед відзначається, що духовенство УГКЦ на чолі з митрополитом А.Шептицьким відіграло активну роль у Першолистопадовому 1918 р. зриві у Львові й Галичині. Окремі місцеві парохі були організаторами перевороту й очолювали новостворені органи української влади, брали участь у створенні військових частин і підрозділів молодшої Галицької армії і разом з ними рушали на фронт відстоювати незалежність республіки від агресії з боку Польщі. Отже, з перших днів до війська прийшло чимало священиків добровільно або на запрошення командирів частин і бойових груп.

Усвідомлюючи значимість духовної опіки вояків армії, уряд ЗУНР і державний військовий секретаріат утворили чітку структуру служби польового духівництва. Її організаційну схему визначено наказами Військового секретаріату та Начальної Команди Галицької армії (НКГА), причому в основу покладено схему австрійської армії, оскільки більшість капеланів прийшла з австрійського війська і мала фронтовий досвід. Преподобником військового секретаріату став капелан легіону УСС о. М. Їжак, який очолив Зарядче Преподобництва Галицької армії. Вищий орган призначав і звільняв капеланів, визначав їхні права і статус, а також обов'язки, форми і методи діяльності. При Начальній Команді створено Польове Преподобництво на чолі з А.Калятою, якому підлягали польові духовники бойових груп, згодом корпусів, бригад, полків та інших частин армії. За підрахунками о. І. Лебедовича в УГА служили водночас 96 військових священиків Греко-католицької церкви. Їх зрівняно в правах із старшинами, впроваджено ранги для капеланів. Серед найважливіших обов'язків наряду і загальноприйнятими в церкві традиціями, на капеланів покладено організацію поховань полеглих воїнів, облаштування стрілецьких цвинтарів, могил з написами та їх ретельний облік. Для цієї мети залучалися місцеві церкви, де в книгах фіксувалися дані про полеглих.

У дисертації охарактеризовано структуру організації польового духовенства Галицької армії, подано інформацію про кожний корпус, бригаду і полк, а також про Окружні військові команди, військові шпиталі та інші запільні служби, досліджено діяльність в них капеланів протягом війни 1918–1920 рр. Проаналізовані історичні джерела свідчать про високу національну свідомість і готовність до самопожертви задля української справи. Не випадково частка полеглих капеланів у бойових діях була значною: у війнах загинуло 40 польових духовників – близько половини штатної кількості. У роботі наведено приклади самовідданої

праці капеланів. Відзначено, що українські капелани Галицької армії втручалися у всі ділянки військової служби і побуту вояків, піклувалися про матеріальне забезпечення стрільців і командирів, підтримували тісні зв'язки з місцевим населенням, часто задовольняли його релігійні потреби, чим завойовували авторитет і повагу, особливо під час бойових дій на Правобережній Україні. Загальним подвигом галицьких капеланів можна назвати їхню діяльність у час страшної епідемії тифу восени 1919 р. на Наддніпрянщині, коли померло більше 15 тисяч вояків, серед них чимало польових священників, які надавали допомогу хворим.

Інститут польових духовників Галицької армії ліквідовано у квітні 1920 р. під час перебування УГА в складі Червоної армії. Щоправда, частина священників залишалася деякий час на посадах учителів. Капелани згодом розділили драматичну долю стрільців і старшин армії, які навесні 1920 р. потрапили у концтабори Польщі і більшовицької Росії. Незначна їх частина повернулася на батьківщину й продовжувала діяльність у своїх парафіях, серед них був батько Степана Бандери о. Андрій, Начальний духовник УГА о. Василь Лаба та інші, загалом 42 колишні капелани у міжвоєнні роки були парохами.

У дисертації відзначено, що особисті якості галицьких капеланів, вірність церковним і національним ідеалам, а також чітка організація служби польового духовенства забезпечили їм досить помітну роль у підтримці високого морального бойового духу Галицької армії, що визнавали воєначальники різних країн.

У п'ятому розділі – “Капелани українських військових формувань періоду Другої світової війни” – проаналізовано організацію і діяльність військового духовенства “Карпатської Січі”, добровільних формувань у складі вермахту – батальйонів “Нахтігаль” і “Роланд”, стрілецької дивізії “Галичина” та 1-ї Української дивізії у складі Української Національної Армії, а також формувань Української Повстанської Армії.

У дисертації відзначено капеланів “Карпатської Січі”, бойові дії якої на захист незалежної Карпатської України стали прологом Другої світової війни. Військові священники – греко-католики С.Сабол і К.Купар (останній загинув у боях у середині березня 1939 р.) – гідно виконували свої обов'язки у дусі традицій капеланів доби Визвольних змагань 1918–1921 рр.

Батальйони “Нахтігаль” і “Роланд” були створені Проводом ОУН напередодні радянсько-німецької війни 1941–1945 рр. у складі вермахту. На вимогу українців у їхній штат впроваджено посаду капелана (у німецьких військах він призначався на 15 тис. вояків, тобто дивізію). Душпастирями українських формувань стали отці Іван Гриньох та Іван-Всеволод Дурбак. Досвідчені священники зробили вагомий внесок у підтримку національно-патріотичних почуттів їх особового складу. Саме о. І. Гриньох виступив на Національних

зборах 30 червня 1941 р. від імені командування і вояків “Нахтігалья” у підтримку Акту про незалежність України.

Українська добровільна дивізія “Галичина” була сформована у Львові в квітні 1943 р. В її військову управу входили українці, зокрема генерал В.Курманович і професор Богословської академії о. І.Лаба. Подолавши опір відомства Гіммлера, якому підпорядковувалась дивізія, митрополит А.Шептицький з українськими командирами домоглися призначення капеланів на кожну частину, тобто 12 греко-католицьких священників на чолі з В.Лабою. Митрополит особисто цікавився ходом формування, вишколом вояків і дивізії та діяльністю капеланів.

З перших днів формування дивізії отці В.Лаба та М.Левенець підготували необхідні керівні документи, які визначали конкретні обов’язки капеланів, форми і методи їх праці й, таким чином, забезпечили ефективне функціонування служби військового духовенства. У розроблених інструкціях значну увагу приділено участі капеланів у культурно-просвітній роботі. “Дбайте про душі стрільців!”, – наставляв митрополит Андрей о. І.Нагаєвського перед відправленням його в дивізію.

На посади вищого командування в дивізії було призначено виключно німців. Між ними та українськими старшинами-капеланами нерідко виникали непорозуміння. Німецьке командування намагалось підпорядкувати службу військового духовенства власним органам виховання і пропаганди, що капелани рішучо відкидали. Це призвело до усунення з посади дивізійного капелана о. І.Нагаєвського.

На початку липня 1944 р. дивізія прибула на фронт і відразу – 13 липня – вступила у бойові дії проти військ 1-го Українського фронту під Бродами. Вона стійко тримала позиції, але потрапила в оточення й була розгромлена. Лише близько 3000 вояків вирвалося з оточення, а 1000 пристала до УПА. У боях загинули або зникли безвісти половина капеланів дивізії. Вже у вересні німецьке командування дозволило відновити українську формацію. Під найменуванням Перша Українська вона увійшла в армію генерала П.Шандрука й брала участь у боях проти Червоної армії навесні 1945 р., а після закінчення війни була інтернована англійцями.

Перекинута у табори інтернованих в італійське містечко Белярії, дивізія під командуванням генерала М.Крата опинилася у стані повної ізоляції від світу. Усвідомлюючи важливість духовного життя на чужині, командування відновило релігійне життя, утворило Духовний відділ дивізії на чолі з о. Е.Кордубою, якому підлягали капелани частин ГКЦ, оскільки 90% вояків були греко-католицького віросповідання. Православними опікувався ієромонах І.Скакальський. Першим випробуванням для особового складу був процес повернення до СРСР його колишніх громадян, до яких зараховано й дивізійників, на яких

чекала важка доля.

Вирішенню проблеми зайнялися капелани, які встановили зв'язок з Ватиканом і особисто з Папою Пієм XII, який врятував вояків дивізії, звернувшись із зверненням до англіїців щодо захисту українців від неминучої загибелі. У жовтні 1945 р. дивізію передислокували у табір Ріміні, де кращі побутові умови забезпечили функціонування повнокровного релігійного життя, а відтак культурно-освітньої діяльності галицького стрілецтва. Потужну допомогу дивізійники отримували від єпископа Івана Бучка, який перебував у Ватикані. Заходами українського військового священицтва та діячів уніатської церкви за кордоном в Римі утворено Український Допомоговий Комітет, до якого увійшли відомі ієрархи, зокрема М.Любачівський, М.Ваврик, П.Миськів, Д.Блажейовський та інші. Вони часто навідувалися до табору Ріміні під час організації важливих заходів, зокрема захисту вояків від видачі органам СРСР, залучаючи до акцій Ватикан і українські сили США і Канади; налагоджували зв'язок стрільців і старшин із своїми родинами, надавати допомогу в організації релігійного та культурно-освітнього життя.

Українські капелани продовжували духовну опіку вояків дивізії в Шотландії, куди їх перекинули у 1947 р., підтримували зв'язок з Ватиканом. Спільними зусиллями церковних діячів та української діаспори у вересні 1948 р. уряд Великобританії звільнив вояків і надав їм статус емігрантів, у 1950 р. з них було знято звинувачення радянської влади у “колабораціонізмі”, а уряд Канади дозволив їм поселитися в країні, де існувала потужна українська діаспора. Чимало капеланів переїхало за океан, дехто лишився у Великобританії, де й сьогодні перебуває багато дивізійників. У дисертації охарактеризовано організацію церковно-релігійного життя в формуваннях УПА, яка діяла в надзвичайно складних умовах партизанської боротьби близько десяти років. Надаючи великої уваги політично-виховній роботі серед повстанців, командування УПА і Провід ОУН усвідомлювали значимість духовної опіки з боку церкви, оскільки населення Західної України ретельно зберігало релігійні традиції. Звичайно, специфіка партизанської війни проти окупаційних режимів Берліна і Москви надзвичайно ускладнювала організацію служби капеланів за прикладами і зразками регулярних формувань Галицької армії чи дивізії “Галичина”.

Незважаючи на складні обставини командування УПА, бойових груп, округ і частин постійно вживали необхідних заходів для задоволення релігійних потреб особового складу. Штатних душпастирів мали лише старшинські школи. Найпоширенішим методом було використання місцевих парохів у місцях дислокації військ.

У висновках узагальнено основні положення дисертації:

1. Життєдіяльність військових капеланів є не дослідженою у вітчизняній історіографії, оскільки в радянський період усі національні військові формування, армії

державних утворень в Україні доби Визвольних змагань першої половини XX ст. таврувалися як “буржуазно-націоналістичні”, а українське священицтво традиційно оголошували непримиримим ворогом комуністичної тоталітарної системи, особливо військове. Відтак, ця проблема в радянській історіографії ігнорувалася або висвітлювалася у спотвореному вигляді.

2. У результаті аналізу зародження і діяльності військового православного та греко-католицького священицтва з часів козаччини, революції 1848 р. в Австрії до вибуху Української революції 1917–1921 рр. і визвольного руху під проводом ОУН і УПА виявлено їхні загальнонаціональні риси. Отже, існування священиків (капеланів) в усіх без винятку українських військових формуваннях першої половини XX століття, навіть у невеличких частинах на зразок батальйону “Нахтігаль” (1941) чи куренів УПА (1942–1949), було закономірним явищем, оскільки командування, незважаючи на складні умови збройної боротьби, завжди піклувалося про забезпечення релігійних потреб особового складу.

Водночас, характеризуючи стан служби капеланів різних українських формацій, слід відзначити, що вона була найкраще організована і найчіткіше функціонувала в легіоні Українських Січових Стрільців (1914–1918) і Галицькій армії (1919–1920), тобто на теренах підавстрійської України, де серед українського населення домінувала Греко-католицька церква. Це було зумовлено кількома важливими факторами. По-перше, майже всі польові духовники мали фронтовий досвід, оскільки прийшли з посад капеланів (фельдкуратів) українських полків австрійської армії. До того ж, Військове міністерство ЗУНР уважало можливим залишити структуру і цісарські нормативні акти, якими керувалося військове духовенство до осені 1918 р. По-друге, впродовж століть Греко-католицька церква була захисником національної ідентичності західних українців, тому своєю культурно-просвітною діяльністю та активною участю у національно-визвольному русі завоювала непохитний авторитет серед поневоленого народу. Церква була тісно пов’язана з мільйонами віруючих не лише релігійними, але й національними, культурними та політичними зв’язками. Дієвому впливу церкви на суспільно-політичне життя регіону сприяла наявність високоосвіченого і працюючого кліру під проводом члена Національної Ради ЗУНР митрополита Андрея Шептицького, який в молоді роки пройшов вишкіл в австрійській кінноті. Капелани Галицької армії опікувалися пораненими і сім’ями загиблих, організовували благоустрій військових меморіалів, поряд із командирами брали участь у вишкільно-виховній та культурно-просвітній діяльності, влаштовували польові каплиці. Десятки з них загинули на польському, більшовицькому і денікінському фронтах.

3. У набагато складніших умовах формувалося військове священицтво українських збройних сил Наддніпрянщини. На цей процес суттєво впливала релігійна ситуація в

підросійській Україні. У поліетнічній і поліконфесійній Російській імперії православ'я було одержавленим, а церква по суті обслуговувала імператорську владу. У прагненні створити суцільний геополітичний простір і єдину національну церкву, імперський уряд і московська церква уніфікували церковну службу, витіснили українську мову із богослужбової практики, церковної культури, звичаїв і традицій. Велася активна русифікація населення України та його Церкви. За цих умов із перших днів національної революції 1917–1921 рр. у Центральній Раді (більшість її членів представляли соціалістичні партії) склалося загалом негативне ставлення до Руської Православної Церкви.

Перші військові частини Центральної Ради комплектувалися панотцями стихійно, організованої служби капеланів не існувало, що було цілком закономірним явищем, оскільки до влади і керівництва військом прийшла українська інтелігенція, яка хоча не сприймала російське православ'я, але й не спромоглася до створення української автокефалії. Недолік усунули лише наприкінці 1919 р., коли Армія УНР опинилася на межі воєнної катастрофи. Подальші події засвідчили, що служба військового духовенства Армії УНР, укомплектованого здебільшого православними священиками з російської армії, цілком себе виправдала й відіграла значну роль у підтримці морально-бойового духу особового складу українського війська (зокрема у таборах інтернування в Польщі).

4. Із військових українських формацій періоду Другої світової війни добре організованою була служба капеланів у дивізії “Галичина”, згодом 1-ї Української дивізії Української Національної Армії, які знову ж таки комплектувалися греко-католицькими священиками. Специфіка партизанської війни УПА не дозволила впровадити штатну структуру капеланів, але командування знаходило можливості для забезпечення релігійних потреб вояків зусиллями місцевих священиків.

Таким чином, існування інституту військових священиків в українських збройних формаціях стало закономірним явищем, притаманним збройним силам усіх християнських народів. Зважаючи на позитивну роль інституту капеланства у військових формаціях України в першій половині XX ст., а також на досвід інших держав світу, останнім часом зростає кількість прихильників такої системи у Збройних Силах незалежної України. Але до реалізації означеної проблеми існує чимало перепон, зокрема поліконфесійність населення України.

Основні положення дисертації викладені у наступних **публікаціях** автора:

1. Забзалюк Д.Є. Проблема капеланства в українських військових формаціях першої половини XX ст. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Серія: Історія. – Вип. 1. – Тернопіль, 2006. – С. 71-76.
2. Забзалюк Д.Є. Діяльність Преподобництва Державного секретаріату військових

- справ ЗУНР // Наукові записки Тернопільського Національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. – Серія: Історія. – Вип. 4. – Тернопіль, 2006. – С.123-126.
3. Забзалюк Д.Є. Духовна опіка воїнів Української Повстанської Армії //Галичина. – Вип.12. – Івано-Франківськ, 2006.– С. 13-17.
4. Забзалюк Д.Є. Служба капеланства в Галицькій Армії (1918-1919рр.) // Вісник національного університету „Львівська політехніка”. – Вип. 571. – Держава та армія. – Львів, 2006. – С. 276-279.

АНОТАЦІЯ

Забзалюк Д.Є. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія. – Національний університет “Львівська політехніка”. – Львів, 2007.

Дисертацію присвячено душпастирській службі українських військових формацій першої половини ХХ ст.

У роботі на основі ґрунтовного аналізу архівних документів, наукових літературних джерел розкрито формування українського військового священицтва в перших національних частинах ХІХ ст. та у легіоні Українських Січових Стрільців у складі австрійської армії в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Відтворено організацію, структуру і діяльність православного військового духовенства козацького війська, Збройних сил Центральної Ради, Української Держави, Української Народної Республіки в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Досліджено й охарактеризовано військовий і правовий статус польового духовництва Галицької армії Західно-Української Народної Республіки, проаналізовано його організацію і структуру, форми і методи діяльності, стосунки з православними панотцями Армії УНР у визвольних війнах 1918–1920 рр. Вагомою є спроба показати організацію забезпечення релігійних потреб вояків українських формацій Другої світової війни. Зосереджено увагу на об’єктивній характеристиці діяльності капеланів Української Повстанської Армії в роки ІІ Світової війни.

Ключові слова: капелани, церква, Українська армія, ХХ ст.

АННОТАЦИЯ

Забзалюк Д.Е. Душпастирская служба в украинских военных формированиях первой половины ХХ ст. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 20.02.22 – военная история. Национальный университет “Львовская политехника”.

Указанная проблема оказалась неисследованной в отечественной историографии, поскольку в советский период все национальные военные формирования, армии государственных образований в Украине периода национально-освободительного движения первой половины XX ст. клеймили как „буржуазно-националистические”, а украинское духовенство традиционно называли непримиримым врагом коммунистической тоталитарной системы, в частности военное.

Анализ становления и деятельность военного православного и Греко-католического духовенства со времен казачины, революции 1848 г. в Австрии до Украинской революции 1917-1921 гг. и освободительного движения под проводом ОУН и УПА 1950-х годов выявляет их общенациональные черты. Наличие священников (капелланов) во всех без исключения украинских военных формированиях первой половины XX столетия, даже в небольших частях образца батальона “Нахтигаль” (1941) или куреней УПА (1942-1949), было закономерным, поскольку командование, несмотря на сложные условия вооруженной борьбы, всегда заботилось об обеспечении религиозных потребностей личного состава. В свою очередь, духовенство – от капелланов частей до Протопресвитера Армии Украинской Народной Республики и Начального Духовника Галицкой армии – самоотверженно обеспечивало духовную опеку над борцами за свободу Украины.

Характеризуя службу капелланов разных украинских формирований, следует отметить, что она была наилучше организована и более четко функционировала в легионе Украинских Сичевых Стрельцов (1914-1918) и Галицкой армии (1919-1920), то есть на территории подавстрийской Украины, где среди украинского населения доминировала Греко-католическая церковь.

Капелланы Галицкой армии вели опеку над ранеными и семьями погибших, организовывали благоустройство военных мемориалов, наряду с командирами участвовали в воспитательной и культурно-просветительской деятельности, устраивали полевые каплицы. Десятки из них погибли на польском, большевицком и деникинском фронтах.

Первые военные части Центральной Рады комплектовались священниками стихийно и организованной службы капелланов не существовало, что было целиком закономерным явлением, поскольку к власти и руководству войском пришла украинская интеллигенция, которая хотя и не воспринимала русское православие, но и не удосужилась на создание украинской автокефалии. Недостаток был упразднен только в конце 1919 г., когда отступившая Армия УНР оказалась на краю катастрофы. Дальнейшие события показали, что

служба военного духовенства Армии УНР, укомплектованного в основном православными священниками из российской армии, целиком себя оправдала и сыграла большую роль в поддержке морально-боевого духа личного состава украинского войска (в частности в лагерях интернирования в Польше).

Из военных украинских формирований периода Второй мировой войны хорошо организованной была служба капелланов в дивизии “Галичина”, в последствии 1-й Украинской дивизии Украинской Национальной Армии, которые опять таки были укомплектованы греко-католическими священниками. Специфика партизанской войны УПА не позволяла внедрить штатную структуру капелланов, но командование находило возможности для обеспечения религиозных потребностей воинов усилиями местных священников.

Ключевые слова: капелланы, церковь, Украинская армия, XX столетие.

ANNOTATION

D.Ye. Zabzalyuk. Pastor's Service of Ukrainian Military Formations of the First Part of the 20th Century. - Manuscript

Thesis for the Historical Sciences Candidate Degree in the specialty 20.02.22 – Military History – National University “Lvivska Politekhnikha”. – Lviv, 2007

The thesis is devoted to the pastor service of Ukrainian Military Formations of the First Part of the 20th century.

The present thesis depicts the formation of the Ukrainian Military Priesthood in the first national units of the 19th century and in the legion of Ukrainian Sichovi Striltsi as part of the Austrian Army during the First World War of 1914-1918 on the basis of a thorough analysis of archive documents and scientific literature resources. The organization, structure and activity of the Orthodox Military Priesthood of Cossack Forces, Armed Forces of the Central Council (Centralna Rada), the Ukrainian State, the Ukrainian People's Republic in the times of the national liberation fight of 1917-1921 are reproduced in the present paper. The military and legal status of the field priesthood of Halytska Army and the Western Ukrainian People's Republic is studied and characterized, and their organization and structure as well as activity methods and relations with orthodox clergymen of the Army of the Ukrainian People's Republic in liberation wars of 1918-1920 are analyzed. The attempt to show the organization of the meeting of religious needs of Ukrainian formations warriors of the Second World War is also very significant. A special attention is paid to the objective characteristics of activity of chaplains of Ukrainian Rebellious Army during the Second World War.

Key words: chaplains, church, Ukrainian army, 20th century.

Підписано до друку 04.05.2007 р.
Формат 60х90/16. Папір офс.
Умовн. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Наклад 100 прим.
Львівський державний університет внутрішніх справ
79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

